

Psychoanalyse tussen interpretatie en empirie

door J.A. den Boer

Samenvatting

Sinds de introductie van de psychoanalyse is de wetenschapstheoretische kritiek op bepaalde uitgangspunten van de psychoanalytische theorie niet van de lucht.

Er wordt een korte schets gegeven van de methodologische problemen die hierbij een rol spelen, waarbij de poging de psychoanalyse te 'reddend' door het tot hermeneutische discipline te verklaren kritisch wordt belicht. Er wordt vooral ingegaan op basishypothesen: de psychoanalytische ontwikkelings-theorie en metapsychologie blijven grotendeels buiten beschouwing. Ten slotte wordt besproken hoe klinische data aansluiting zouden kunnen vinden bij de neurobiologische gegevens.

Inleiding

Psychoanalyse is in beweging. Niet alleen worden door neofreudianen nieuwe begrippen ingevoerd (voor een overzicht zie Wisdom 1972; Treurniet 1984); ook treedt nog steeds verandering op van de wetenschappelijke positie van de psychoanalyse. Het is al bijna een anachronisme te zeggen dat de psychoanalytische theorie niet aan de neopositivistische en rationalistische idealen voldoet. Veel facetten van de theorie staan hierbij ter discussie. Bij voorbeeld de toepasbaarheid van begrippen uit de psychoanalyse; de concepten zouden uitsluitend een metaforisch karakter dragen en behalve een heuristische waarde geen enkele betekenis hebben, om over de falsificatie van de theorie nog maar te zwijgen. Als we Popper (1963) moeten geloven is de psychoanalyse een empirisch lege theorie daar zij nergens aanwijzingen bevat welke wegen men zou moeten bewandelen om de basishypothesen te ontzenuwen. Zodoende bevat ze – om in Poppers terminologie te blijven – weinig, zo niet geen informatieve inhoud: ze is onbegrensd en alles past erin.

De laatste jaren is met Ricoeur, Lorenzer en Habermas als belangrijkste vertegenwoordigers een beweging op gang gekomen waarin men de psychoanalyse niet meer bij de natuurwetenschappen onder-

brengt. Gesteld wordt dat de methode juist is die der technè, uitlegkunde ofwel hermeneutiek. Het gaat hierbij om een methode die een volledig verschillend karakter zou dragen van die der natuurwetenschappen. Het klassieke onderscheid tussen nomothetische en idiografische wetenschappen (Blankenburg 1981) wordt hierdoor opnieuw actueel (genoemd onderscheid is afkomstig van de Duitse filosoof Windelband 1894).

In dit artikel worden de verschillende benaderingen van de psychoanalytische theorie uiteengezet. Achtereenvolgens komen aan de orde: de natuurwetenschappelijke kritiek op de psychoanalyse, de psychoanalyse opgevat als hermeneutische discipline. Voorts wordt besproken wat de consequenties zijn van een poging tot toetsing van psychoanalytische begrippen, vanuit de klinische situatie. Als conclusie wordt de stelling verdedigd dat voor een mogelijk empirische toetsing van 'ruwe data' uit de analytische setting gegevens uit de neurobiologie aarzelend mogelijkheden bieden. Hiermee zou tevens de ontstane kloof tussen beide benaderingen van de psychoanalyse in de toekomst overbrugd kunnen worden. Hiermee ligt de mogelijkheid in het verschiet te onderscheiden tussen observatie en interpretatie, althans om de interpretatie uit zijn kennistheoretisch isolement te verlossen. Het gaat in dit artikel niet zo zeer om de toetsing van de psychoanalyse als behandelingsmethode.

Bekend is dat Freud het psychisch gebeuren trachtte te beschrijven in zijn dynamische, biografische en economische aspecten samengevat in de term 'metapsychologie' (Ellenberger 1970, p. 511). Dit theoretisch construct blijft hier buiten beschouwing daar empirische toetsing ervan nauwelijks mogelijk lijkt (Reiser 1984).

Psychoanalyse en wetenschap

Spreeken over de psychoanalytische theorie suggereert een punt van waarneming van waaruit het geheel overzien kan worden. Dat niemand dit punt op één moment deelachtig is behoeft geen betoog. Niettemin zal het herhaaldelijk gaan over de psychoanalytische theorie, waarmee bedoeld wordt op de basishypothesen uit de psychoanalyse, de verschillende gezichtspunten (genetisch, topisch, structureel etc.); dit wordt bekend verondersteld. Het gaat dus niet in de eerste plaats om een kritische bespreking van de psychoanalytische ontwikkelingstheorie of van de psychoanalytische situatie. Vooral het onderscheid tussen causale verklaringen en interpretatieve modellen zal aan de orde komen. Waarschijnlijk dacht Freud aan het eind van de 19e eeuw nog steeds epifenomenalistisch, dat wil zeggen: hij beschouwde psychische verschijnselen als bijverschijnselen van in essentie neurofysiologische processen. Het is waarschijnlijk dat de toenmalige kennis van fysiologische processen formatieve invloed had op Freuds concept van het onbewuste (MacIntyre 1958). Aanvankelijk schreef hij

zelfs een psychologie voor neurologen (Freud 1895) waarin psychische processen hun plaats dienden in te nemen in het newtoniaanse 'billiard ball universe'. Ook in de *Traumdeutung* van 1900 worden aan de neurologie ontleende begrippen gebruikt, bij voorbeeld het begrip psychische 'energie'.

Het is geen toeval dat Freud weinig moeite had met de formulering van zijn theorieën in topografische termen. Dat zijn theorie hierdoor een metaforisch karakter krijgt zal niemand verwonderen, en tegen dit aspect van de theorie is fundamentele kritiek ontwikkeld. Met name Nagel (1959) vindt dat 'in freudian theory metaphors are employed without even half-way definite rules for expanding them, and that in consequence admitted metaphors such as "energy" or "level of excitation" have no specific content and can be filled in to suit one's fancy'. Als de psychoanalyse geen wetenschappelijke pretentie had was het wellicht geen enkel probleem: veel gesprekken over mensen in alledaagse taal gaan gepaard met gebruik van metaforen en werken dan juist verhelderend (vgl. Berger 1981).

Dit voert ons naar een hiermee samenhangend probleem, namelijk het refereren van psychoanalytische begrippen aan 'unobservables'. Hiermee wordt bedoeld op de status van een 'feit' in de psychoanalyse. Ten aanzien hiervan merkt MacIntyre (1958) op dat het refereren aan 'unobservables' zelfs in de fysica ingeburgerd is, bij voorbeeld de begrippen electron, neutron verwijzen niet naar waarneembare entiteiten. Dit wordt door MacIntyre aangevoerd om aan te tonen dat het eveneens bestaansrecht moet hebben in de psychoanalyse. Hier zou Popper, die een erkende autoriteit is als het gaat om het vinden van argumenten die de psychoanalyse doen belanden op de 'garbage heap of pseudo-science', onmiddellijk opspringen en argumenteren dat wat betreft de fysica dit inderdaad correct is. Er zijn namelijk met behulp van abstracte begrippen experimenten uitvoerbaar, en deze hebben prognostische en controleerbare waarde. Zo niet in de psychoanalyse, aldus Popper, en dus zou deze minder of geen informatieve inhoud hebben, want een theorie die niets verbiedt beweert niets. Kortom, MacIntyres betoog ten aanzien van het gebruik van 'unobservables' staat niet sterk.

Sommige wetenschapsfilosofen zijn wel erg rechtlijnig: 'If it is not experimental, it is not scientific' (Brenner 1970). Een experiment vereist observatie van data, psychoanalytische data? Wat zijn dat dan, en als ze al bestaan, hoe zijn ze dan te kwantificeren? Hoe 'groot' is de intensiteit van angst, hoe sterk de kracht van een driftimpuls? Veel gehoorde kritiek is dat 'any evidence supports any hypothesis about the unobservables' (Salmon 1974). Laatstgenoemde auteur geeft een voorbeeld: Patiënt X wordt gezien door een psychoanalyticus in verband met gedragsproblematiek. De analyticus komt op grond van de theorie tot de conclusie dat patiënt X onbewuste vijandige gevoelens koestert ten opzichte van zijn vader, het manifeste gedrag is echter vriendelijk.

Als nu, logisch geredeneerd, liefdevol gedrag geen bewijs is tegen vijandigheid kan niets dat zijn! De psychoanalyse zou volgens deze opvatting weinig anders doen dan een theorieconforme herinterpretatie van het manifeste gedrag voltrekken en aldus de falsificatie van een basisuitspraak (c.q. de geldigheid van het Oedipuscomplex) onmogelijk maken. Het betekent namelijk dat de theorie overeind blijft ondanks het bewijs dat ertegen wordt aangevoerd, hetgeen de theorie empirisch leeg maakt, zelfs tot een tautologie reduceert. De weg uit deze moeilijkheden zou volgens genoemde auteur gevonden kunnen worden door klinisch materiaal te zoeken dat sommige hypothesen steunt of bestrijdt. Hoe groter het aantal positieve bevindingen, hoe waarschijnlijker de hypothese, hetgeen de voorspellende waarde eveneens ten goede komt.

Bij het verkrijgen van deze 'clinical evidence' schuilen nogal wat adders onder het gras. Martin (1964) wijst erop dat empirische studies juist aantonen dat suggestie en beïnvloeding de 'clinical evidence' een bepaalde kleur geven. Het blijkt eenvoudig te zijn de verbale respons van de analysand te conditioneren. Het is zelfs zo volgens Martin 'that the results which different therapists produce in therapy are determined by the individual therapists theoretical bias and that his own emphasis will determine the nature of the data which will be obtained' (Martin 1964). Wellicht is dit zelfs onvermijdelijk als deze 'data bruta' moeten rollen uit een situatie die zich grotendeels afspeelt op verbaal niveau. En zoals in vele wetenschappen geldt hier de prachtige formulering van Thomä: 'erst die Theorie bringt die Beobachtung zum Reden' (Thomä en Kächele 1973a). Duidelijk is dat de opvatting van Martin als het gaat om het toetsen van hypothesen aan de hand van verbale gegevens, deze taak tot een sisyphusarbeid maakt.

Minder pessimistische geluiden vernemen we van A. Grünbaum (1979) die zelfs radicaal de kritiek van Popper afwijst. Grünbaum is 'simply astonished' dat Popper zich in z'n kritiek op Freud slechts baseert op een karikaturaal beeld van zijn theorie. Stel, zo zegt hij, dat we bij voorbeeld de relatie willen onderzoeken tussen afhankelijke en orale karaktertypes, of tussen dwangverschijnselen en anale karaktertrekken. Dan moet het in principe mogelijk zijn, afgezien van de Freudiaanse nomenclatuur, stadia en manieren van zindelijkheidstraining te correleren aan criteria voor afhankelijkheid en dwangmatigheid op latere leeftijd. Een deel van Freuds theorie is dus volgens Grünbaum falsifieerbaar en dus niet empirisch leeg, en dus wetenschap in Poppers zin (dit zou niet gelden voor het bouwwerk van de metapsychologie). Een voorbeeld van een empirische studie waarbij echter door een leertheoretische bril naar psychoanalytische begrippen wordt gekeken is te vinden in Dollard en Miller (1950).

Van Leeuwen (1973) tracht de wetenschapsfilosofische kritiek enigszins te mitigeren door twee typen verklaringen te onderscheiden: (1) in termen van psychologische motieven en gedragsbetekenis-

sen, (2) in termen van causale mechanismen of processen van een hypothetisch psychisch apparaat; bij voorbeeld metapsychologische verklaringen. Het tweede verklaringstype is in zijn visie in principe overbodig. De basishypothese is eenvoudigweg dat er niet-bewuste behoeften etc. bestaan (wie zou het durven betwisten?) die met andere onbewuste motieven een conflict kunnen aangaan en daardoor tot uitdrukking komen in het gedrag. Bij de afweging welke hypothese (als verklaringsmodel) het zwaarste weegt dienen volgens Van Leeuwen 'criteria als coherentie, convergentie van de uitkomsten, gedetailleerdheid en rijkdom van de begrepen data' eigenlijk als criterium voor hun waarheidsgehalte. Verder schrijft hij dat men dit niet moet verwarren met het 'verstehen' als 'zelfrechtvaardigende methode van kennisverkrijging'. Dit is mijns inziens niet bij machte 'die Sache' te redden: ook Van Leeuwen neemt uiteindelijk als kenniscriterium (de hypothesen die het 'zwaarste wegen') coherentie en convergentie van de uitkomsten, en dit vertoont onontkoombare gelijkenis met het evidentiegevoel als kenniscriterium tijdens het 'verstehen' (zie ook Ricoeur 1977). Het bezwaar uit wetenschapsfilosofische hoek was vooral ook gericht tegen de aanname dat de genoemde onbewuste conflicten in motieven van etiologische betekenis werd geacht voor het ontstaan van bepaalde klachten. Het is deze gepostuleerde wetmatigheid waartegen Jaspers al in 1950 fulmineerde: 'Was (...), allein durch eigenen Vollzug erworben werden kann, das muss verloren gehen in einem technisierten Prozess der Analyse durch einen sog. Sachkenner' (Jaspers 1950). Er wordt hier niet verder ingegaan op het demarcatiedebat, ik volsta ermee te verwijzen naar enige relevante literatuur (Lakatos 1978; Boeke en Van den Hout 1980; Cambien 1981).

Bovenstaande laat eigenlijk verschillende conclusies toe. Enerzijds worden er in gedweeë lippendienst aan Popper pogingen ondernomen te bewijzen dat psychoanalyse geen wetenschap is. Het andere kamp bestaat uit mensen die beweren dat op z'n minst een deel van de psychoanalyse aan criteria van wetenschappelijkheid voldoet.

Hermeneutiek en psychoanalyse

Het begrip hermeneutiek stamt van *hermèneutikè* (*technè*) hetgeen betekent: uitlegkunde, zich uitdrukken in woorden. Het fungeert dus als een kunde, een methode en heeft sinds de reformatie ingang gevonden. De relatie die weleens gelegd wordt met de God Hermes berust slechts op klankverwantschap. Wat in de hermeneutiek wordt 'uitgelegd', geïnterpreteerd, zijn teksten. De tekst, het verhaal, is als het ware het 'doorheen' waarin de lezer het gebeurde interpreterend verstaat en aldus nieuwe mogelijkheden kan ontwerpen. Van de filologische, theologische en historische hermeneutiek komt men via de gemeenschappelijke noemer van 'het zich verplaatsen in' bij de verstehende psychologie (Thomä en Kächele 1973a). Na bovenstaande zal het eer-

der aangehaalde onderscheid tussen 'gangbare' wetenschap en hermeneutiek, ofwel tussen nomothetische en idiografische methode duidelijk zijn (Blankenburg 1981).

Dat de karakteristieken van de hermeneutische methode minder bekend zijn berust wellicht op een 'hypertrofie' van het moderne wetenschapsideaal. Frey (1970) formuleert de opgave van de hermeneutiek aldus: 'entweder das Verstehen des Sinnes, der Bedeutung, von menschlichen Produkten oder das Verstehen der Handlungen, des Charakters oder Motiven eines anderen Menschen'. Een van de regels die hij geeft voor de hermeneutische methode is 'der Regel der Ganzheit und des Zusammenstimmens', en voorts: 'das Ganze ist aus den Einzelkeiten und die Einzelkeiten sind aus dem Ganzen zu deuten'. En hier treedt het begrip 'hermeneutische cirkel' naar voren, een nachtmerrie voor exacte wetenschappers, maar voor hermeneuten is niet de vraag hoe het te vermijden, maar 'how to get properly into it' (Blight 1981).

Het verschil tussen bij voorbeeld de filologische hermeneutiek en de psychoanalytische vorm is dat de eerste tracht symbolen in het algemeen te begrijpen, terwijl laatstgenoemde vorm 'aims at the understanding of alienated and idiomatic personal communications' (Bar-ratt 1976). De bekendste wegbereiders van de hermeneutische positie van de psychoanalyse zijn Habermas, Ricoeur, Lorenzer en Kuiper.

In Amerika is Steele een nogal enthousiaste pleitbezorger van de hermeneutiek (Steele 1979). Laatstgenoemde geeft enkele 'key notions' omtrent de hermeneutische methode die de overzichtelijkheid ten goede komt. Deze zijn:

- A. er bestaat geen kennis zonder interpretatie,
- B. begrijpen van teksten betekent een continue circulaire beweging van het geheel naar de delen en vice versa,
- C. het begrijpen van teksten is 'open' naar twee kanten (synchroon en diachroon).

Wat is nu de relevantie van dit alles voor de psychoanalyse? Ter beantwoording van deze vraag zal kort een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de hermeneutiek worden besproken, de filosoof P. Ricoeur. Veel aanhangers en critici vinden hun vertrekpunt in een fundamenteel boek van zijn hand: het befaamde *De l'interprétation, essai sur Freud* (Ricoeur 1970; we maken hier gebruik van de Engelse vertaling). Ricoeur rangschikt de psychoanalyse onder de geesteswetenschappen, want zo zegt hij, absoluut gesproken bestaan er binnen de psychoanalyse geen feiten, want er wordt niet geobserveerd, maar geïnterpreteerd. De universitaire empirische psychologie, door Ricoeur gelijkgesteld met behaviorisme, beschouwt hij als een 'Sinnenleerte' psychologie. De psychoanalyse zoekt in 'onzinnige' symptomen de onbewuste wens. De hermeneutiek (volgens Ricoeur) houdt zich bezig met 'the rules that resides over an exegesis, that is, over the interpretation of a particular text, or a group of signs that may be viewed as a text'.

De opvatting van Ricoeur is volgens sommigen (Barratt 1976; Frostholm 1978) op een vrijwel onhoudbaar antireductionisme gebaseerd en leidt ertoe dat er geen criteria kunnen worden aangegeven via welke uitspraken gevalideerd kunnen worden. Dit is niet verwonderlijk daar psychoanalyse volgens deze opvatting geen 'data for prediction' kan en hoeft te bieden. De vraag blijft dan echter hoe te onderscheiden tussen rivaliserende interpretaties, ofwel 'what are the canons of hermeneutic exegesis?' (Barratt 1976). Hiervoor biedt Ricoeur geen oplossing, zijn verdienste is volgens laatstgenoemde criticus voornamelijk zijn aanval op de '(...) widely held assumption that the natural sciences constitute the only legitimate mode of discourse within which to evaluate freudianism'. Hermeneutisch vernuft wordt gesteld tegenover een onhoudbare positie van de psychoanalyse als natuurwetenschap. Van Raalte (1978) merkt mijns inziens onterecht op dat Freud zich snel zou ontdoen van een gezelschap dat zich bezighoudt met het ontcijferen van symbolen: '(...) in feite heeft hij (Freud) slechts belangstelling voor het symbool als symptoom van de verstorende werking van het onbewuste. Symbolen behoren voor hem niet tot de noodzakelijke bagage van ons denken, ze belemmeren juist ons vermogen tot kennis van de buitenwereld'.

Een visie op de psychoanalyse waarbij getracht wordt boven de partijen te staan en een nieuwe synthetische stellingname te formuleren, wordt gegeven in *De mens en zijn verhaal* van P.C. Kuiper (1976). Deze probeert met behulp van de categorieënleer van N. Hartmann (1964) de psychoanalyse uit het wetenschapstheoretische niemandsland te redden. Eerst enige opmerkingen over de categorieënleer van N. Hartmann, ontleend aan zijn boek *Der Aufbau der realen Welt*. Een fundamentele stelling van Hartmanns zijsleer is, dat het 'zijn' opgebouwd is in vier duidelijk van elkaar onderscheiden 'Seinsphären' en in de afzonderlijke 'Seinsstufen' (of 'Seinsschichten') van deze gebieden. Hij onderscheidt vier lagen: materie, leven, bewustzijn en geest. Het organische, de laag van het 'leven' wordt beschouwd als een 'Überformung' van het ruimtelijk-organische aspect van materie, terwijl de lagen van het bewustzijn en de geest zich boven het organische, door middel van 'Überbauung' verheffen. Dit laatste wil zeggen dat niet alle categorieën van de vorige lagen erin terugkeren. Categorieën zijn op te vatten als fundamentele begrippen die iets zeggen over een zijsgebied (Kuiper 1976).

Kuiper noemt het voorbeeld van het begrip causaliteit; dit begrip wordt gehanteerd in de natuurwetenschappen maar ook met betrekking tot menselijk handelen, twee duidelijk verschillende 'Seinsstufen'. Een van de veelgemaakte fouten is het toepassen van eenzelfde categorie (b.v. die der causaliteit) in een heterogeen zijsgebied, bij voorbeeld mechanische begrippen toegepast op het organische (Hartmann noemt dit 'kategoriale Grenzüberschreitung'). Dit wil niet zeggen dat het begrip causaliteit slechts geldigheid bezit binnen een zijs-

gebied, maar dat het een andere 'inhoud' heeft als men het erbuiten toepast. Kuiper geeft in bovengenoemd boek het volgende voorbeeld: persoon A is iets vergeten omdat hij het verdrongen heeft; een verklaring vanuit motiefsamenhangen. Hij kan het echter ook vergeten zijn doordat hij een cerebrale laesie heeft. In het eerste geval blijft men met het begrip 'omdat' binnen een zijnsgebied en spreekt men van een horizontale causale relatie. In het tweede voorbeeld spreekt men van een 'verticale' of funderingsrelatie.

Men zou kunnen zeggen dat de biologische psychiatrie 'verticale' relaties bestudeert en de psychoanalyse, voor zover zij zich beperkt tot 'motivational explanation' horizontale relaties onderzoekt. Tot zover deze summierse uiteenzetting over de categorieënleer (voor een fundamentele kritiek op Hartmann leze men Stegmüller 1976). Wat Kuiper beweert is in essentie dat de psychoanalyse zowel verklaart als versteht; en wel causaal verklaart, op grond van genetische interpretaties. Hiermee zou dan volgens hem de oplossing gevonden zijn uit de theoretische kwestie waar het hier om gaat. Waarom men dan het psychoanalytische jargon nodig heeft als interpretatieschema, zo vragen causaal denkende wetenschappers zich af, blijft onduidelijk.

Wat in het dagelijks leven doorgaat voor een adequate uitleg van motiefsamenhangen berust niet op deductief redeneren, niet op natuurwetenschappelijke modellen, maar op 'common sense'. De betekenis van de uitspraak 'A vergeeft B omdat hij van haar houdt' begrijpt iedereen. Het 'omdat' hierin is niet het resultaat van deductie of inductie, maar het 'omdat' van 'verstehen'. Dat uitspraken over menselijk gedrag ooit volledig door 'science' kunnen worden verklaard zou slechts verarmend werken en is onmogelijk op logische gronden: '(...) although any one explanation or use of "because" (...) may be rejected or shaken for any (...) or a hundred other reasons (which scientific discoveries in, say, physics or psychology, running against the complacent assumptions of common sense, may well provide), all such explanations cannot be rejected in toto favour of inductive procedures derived from the natural sciences, because that would cut the ground from beneath our feet: the context in which we think, act, expect to be understood or response to, would be destroyed' (Berlin 1978, p. 128).

Hermeneutiek en psychoanalyse, een 'counsel of defeat'?

In het volgende wordt een kritiek geformuleerd op de hermeneutische positie van de psychoanalyse, dit naar aanleiding van een artikel van J. Blight (1981), die beoogt het hele hermeneutisch program op losse schroeven te zetten. Ik zal wat uitvoeriger bij zijn opvatting stilstaan.

De argumenten die bij voorbeeld Steele, Lorenzer, Habermas en Ricoeur hanteren om aan te geven dat psychoanalyse tot de hermeneutiek behoort zijn over drie niveaus te verdelen. Ten eerste epistemologisch, tot uiting komend in de opvatting dat psychoanalyse behoort

tot de humaniora. Ten tweede methodologisch, in die zin dat beweerd wordt dat gebruik gemaakt wordt van de historisch-idiografische methode (zie het aangehaalde artikel van Blankenburg 1981). Ten derde, de technische uitvoering betreffend: psychoanalyse is een hermeneutische discipline.

De eerste stelling gaat uit van een vrijwel absolute, bij voorbeeld door Home (1966) verdedigde kloof tussen 'humanities' en 'science'. We zullen zien dat Blight met name de laatste visie aanvecht. De tweede these waarbij gerefereerd wordt aan de methode werd hierboven genoemd. Klauber beweert (1968), dat het kennisprobleem voor historici en psychoanalytici identiek is, '(...) in the special requirement for each that he must re-create the psychic life of his object of study within his own mind'. Opvallend hierbij is dat met het vinden van dit nieuwe methodologische huis de aan het begin van dit artikel geciteerde 'positivistische' kritiek minder relevant is! De derde stelling brengt de psychoanalyse binnen een intellectuele traditie, de hermeneutiek.

Wat Blight zich afvraagt is: 'what prevents psychoanalysis from occupying (methaphorical) space on both side of the great divide'. Hiervoor geeft hij onder andere als reden: (A) de psychoanalyse is niet te formaliseren tot een 'set of axioms', dit zou de afstand tussen cliënt en analyticus te groot maken; (B) psychoanalytische interpretaties zijn niet te testen of te evalueren, 'psychoanalysts never test conjectures as a scientist would, they merely contribute them'. Wat hij beweert is, dat de 'background assumptions' van de psychoanalyse opgevat als hermeneutiek tot op grote hoogte hetzelfde zijn als die, volgens welke psychoanalyse wordt opgevat als 'science'. Hij staakt dit, hoe vreemd dit ook mag lijken, aan de hand van de kritiek van Popper op het positivisme. Indien je namelijk de positivistische stelling dat bovengenoemde epistemologische kloof bestaat kunt ontzenuwen vervalt tevens het argument op grond waarvan de psychoanalyse een hermeneutische discipline genoemd wordt. Zijn betoog is weer te geven in de vorm van een syllogisme:

- als het waar is dat de 'great divide in epistemology' bestaat, en
- als psychoanalyse niets gemeen heeft met wetenschappelijke kennis en verklaring,
- dán is psychoanalyse inderdaad een hermeneutische discipline.

Welnu, hij vervolgt met te stellen dat de aanname van het bestaan van genoemde 'kloof' op verkeerde veronderstellingen berust. Er bestaan namelijk volgens Popper geen twee epistemologische categorieën die strijdig zijn met elkaar, maar één zogenaamde evolutionaire epistemologie (Popper 1963). Hij formuleert het aldus: 'Behind the objective, conjectural character of all human knowledge lies, (...) the unity of method. The view that all theoretical or generalizing sciences make use of the same method, whether they are natural sciences or social sciences', namelijk de 'method of hypothesis'. Dus, volgens de regels der logica volgt hieruit dat we de hierboven geschetste gedachte dat '(...)

science seeks verified, ultimate explanations while the humanities settle for mere conjectures' op moeten geven. Op grond hiervan concludeert hij, is het dus onterecht de psychoanalyse een hermeneutische discipline te noemen.

Ik meen dat dit een onterechte conclusie is. Blight stelt namelijk dat beide premissen onjuist zijn, men kan dan niets over de conclusie zeggen, dus ook niet dat deze onjuist is. Samenvattend blijkt dat aan beide zijden van de epistemologische kloof kampen zijn die elkaar kortzichtigheid verwijten. Het 'hermeneutisch program' lijkt grotendeels voorbij te gaan aan mogelijkheid tot empirische toetsing. Psychoanalyse als geheel opvatten als wetenschap blijkt tot grote problemen aanleiding te geven.

Een poging de kloof enigszins te versmallen is te vinden in het werk van onder andere M.F. Reiser (1984). Hij ontwerpt een theorie waarin 'ruwe' gegevens uit de psychoanalytische theorie, ontleend aan de klinische situatie mogelijk gekoppeld kunnen worden aan neurobiologische 'data', en ontwerpt aldus een model met grote heuristische waarde.

Reiser (1984) beschrijft processen die aanleiding geven tot ziekteverschijnselen in psychoanalytische termen (mind language) en neurobiologische termen (brain language). Hiermee tracht hij analogieën tussen beide op te sporen en aldus een 'intermediate template' tussen beide research-disciplines te vinden. Dit biedt aldus Reiser een heuristisch model dat aanleiding geeft tot toetsbare hypothesen. Hij ontleent de gegevens aan de klinische situatie. Ik geef een voorbeeld naar aanleiding van het geheugen:

Het geheugen in 'mind language'. Volgens het psychoanalytisch model heeft vergeten als doel pijnlijke (traumatische) herinneringen door middel van psychische verdedigingsmechanismen uit het bewustzijn te bannen. De afweermechanismen genereren de symptomen nadat een nieuwe gebeurtenis 'resoneerde' met het vroegere beleven en het hiermee geassocieerde netwerk van associaties.

Het geheugen in brain language. Hiervoor is een neuronaal netwerk van de occipitale visuele cortex naar de frontale motorische cortex van belang. Dit onderhoudt verbindingen met het limbische systeem, de laatste weg is van belang voor stimulusherkenning. Dit heeft uitlopers naar amygdala en hippocampus. Deze laatste hebben projecties op de mediale thalamus. Stimulus-affect associaties zouden via deze cortico-amygdala-thalamische interactie verlopen, en aldus de stimulus van betekenis voorzien. Recent onderzoek toonde aan dat er een tweede cortico-striataal-systeem bestaat, los van en parallel functionerend met het eerste systeem. Dit heeft non-cognitieve componenten met betrekking tot subcorticale structuren en functioneert als 'habit-system'. De opvatting dat er bepaalde kritische perioden zijn tijdens de ontwikkeling van het kind gedurende welke van alles kan misgaan is zowel door analytici aanvaard (Mahler 1975) als door experimenteel

onderzoek bevestigt (Harlow 1965; Shear 1983).

Als tijdens bepaalde stadia van de ontwikkeling van het jonge individu ernstige deprivatie optreedt verandert de neuronale organisatie van het brein (Hubel en Wiesel 1977). Dit geeft aanleiding tot de hypothese dat er een specifieke 'programming' voor ziekte is in het neuronale circuit op cerebraal niveau en dit zou op latere leeftijd symptomen kunnen veroorzaken (neurosen, chronische angst). En dit laatste vooral als de huidige situatie 'in resonantie' is met de oorspronkelijke traumatische situatie en het ermee geassocieerde geheugennetwerk. Dit mobiliseert defensiemechanismen en kan resulteren in symptomen. Ik geef een voorbeeld. In de jaren vijftig deden Mirsky e.m. uitvoerige onderzoeken naar de psychologische typering van mensen met een ulcus duodeni. Reiser bespreekt dit onderzoek en ontwikkelt een theorie waarin psychodynamische gezichtspunten en 'medische' data geïntegreerd worden. Misschien overbruggt men hiermee de kloof tussen beide research-disciplines niet helemaal maar de aanzet ertoe is mijns inziens overtuigend. Mensen met een hoge pepsinogeensecretie toonden hoge correlaties met bepaalde psychologische trekken. Men kan beide afzonderlijk opvatten als 'oorzaak' van het ulcus. Reiser redeneert als volgt: De toegenomen (genetisch bepaalde) pepsinogeensecretie bij kinderen geeft een toegenomen capaciteit voor gastrische activiteit. Dit heeft als gedragsequivalent een toegenomen behoefte de orale 'dependency drives' te bevredigen. Het is goed voorstelbaar dat een normale moeder niet aan deze behoefte kan voldoen en er rond orale afhankelijkheid een kernconflict ontstaat dat pathoog kan worden. Deze moeder kan ervaren worden als een depriverende moeder, en rond dit kernconflict worden defensiemechanismen gemobiliseerd etc. In dit model wordt gepostuleerd dat de genetisch bepaalde trait: gastrische hypersecretie, de moeder-kindrelatie sterk kan beïnvloeden en op latere leeftijd aanleiding geeft tot psychologische 'traits' die ermee corresponderen.

Kijkt men slechts vanuit één researchdiscipline lijkt het antwoord gevonden: deprivatie, oraal-dependente trekken in het karakter etc. Hiermee is de zwakke plek blootgelegd, want zoals blijkt uit bovenstaande is er meer aan de hand. Een biologische benadering, noch een interpreterend verstaan, een hermeneutisch verstaan zijn voldoende als verklaringsschema voor de keten van gebeurtenissen. Deze notitie is belangrijk voor de toekomst. Wil de psychoanalyse vaste grond onder de interpreterende voeten krijgen is integratie met data uit andere wetenschapsgebieden en met name de neurobiologie noodzakelijk. Het lijkt mij niet overdreven te stellen dat dit tot nu toe te weinig is gebeurd.

Literatuur

- Barratt, B.B. (1976), Freuds psychology as interpretation. In: *Psychoanalysis and contemporary Science*. Vol. 5, 443-478.
- Berlin, I. (1978), *Concepts and categories*, Hogarth Press, Londen.
- Blankenburg, W. (1981), Nomothetische und idiografische Methodik in der Psychiatrie. *Psyche*, 13-20.
- Blight, J.G. (1981), Must psychoanalysis retreat to hermeneutics? *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, 147.
- Boeke, P.E., en M.A. van den Hout (1980), De psychoanalyse en het demarcatie-debat. In: B. Frijling-Schreuder e.a. (red.), *Psychoanalytici aan het woord*. Van Loghum Slaterus.
- Breger, L. (1981), Some metaphorical types met with in psychoanalytic theory. *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, 107.
- Brenner, C. (1970), Psychoanalysis, philosophy or science? In: C. Hanley en M. Lazerowitz (red.), *Psychoanalysis and philosophy*, New York.
- Cambien, J. (1981), De (on)wetenschappelijkheid van de psychoanalyse. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 203-215.
- Dollard, J., en N.E. Miller (1950), *Personality and psychotherapy*, McGraw-Hill, New York.
- Ellenberger, H.F. (1970), *The discovery of the unconscious*. Basic Books, New York.
- Freud, S. (1985), *Aus den Anfängen der Psychoanalyse 1887-1902, Briefe an Wilhelm Fliess*. S. Fischer 1950. (De hierin opgenomen 'Entwurf einer Psychologie' werd nader uitgewerkt in hoofdstuk 7 van de *Traumdeutung*.)
- Frey, G. (1970), Hermeneutische und hypothetische deduktive Methode. *Zeitschrift für Allgemeine Wissenschaftstheorie*, 24-42.
- Frostholm, B. (1978), *Leib und Unbewusstes*. Bouvier Verlag H. Grundmann, Bonn.
- Grünbaum, A. (1979), Is Freudian psychoanalytic theory pseudo-scientific by K. Poppers criterion of demarcation? *American Philosophy Quarterly*, 16.
- Hartmann, N. (1964), *Der Aufbau der realen Welt*. Walter de Gruyter en Co., Berlijn.
- Home, H.J. (1966), The concept of mind. *International Journal of Psychoanalysis*, 47.
- Hubel, D.H., en T.N. Wiesel (1977), Functional architecture of macaque monkey visual cortex. *Proceeding of the Royal Society of London*, 198, 1-59.
- Jaspers, K. von (1950), Zur Kritik der Psychoanalyse. *Der Nervenarzt*, 21, 465-468.
- Klauber, J. (1968), On the dual use of historical and scientific method in psychoanalysis. *International Journal of Psychoanalysis*, 48, 80.
- Kuiper, P.C. (1976), *De mens en zijn verhaal*. Athenaeum Amsterdam.
- Lakatos, I. (1978), *The methodology of scientific research programmes*. Vol. 1, Cambridge University Press.
- Leeuwen, W.F. van (1973), Het psychoanalytisch minimum. In: A.P. Cassee, P.E. Boeke en J.T. Barendregt (red.), *Klinische psychologie in Nederland*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 56-79.
- Martin, M. (1964), The scientific status of psychoanalytic evidence. *Inquiry*, 7.
- MacIntyre, A.C. (1958), *The unconscious*. Londen.
- Mahler, M., e.a. (1975), *The psychological birth of the human infant*. New York, Basic Books.

- Nagel, E. (1959), Methodological issues in psychoanalytic theory. In: S. Hook (red.), *Psychoanalytic method and philosophy*. New York.
- Popper, K. (1969), *Conjectures and refutations*. Routledge en K. Paul, Londen.
- Raalten, F. van (1978), *De ontwikkeling van het Ik, essay over Freud*. Baarn, Het Wereldvenster.
- Reiser, M.F. (1984), *Mind Brain Body*. Basic Books, New York.
- Ricoeur, P. (1970), *Freud and philosophy, an essay on interpretation*. Yale University Press, New York.
- Ricoeur, P. (1977), The question of proof in Freud's psychoanalytic writings. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 835-871.
- Salmon, W.C. (1974), Psychoanalytic theory and evidence. In: R. Wollheim (red.), *Freud, a collection of critical essays*. Anchor Books.
- Steele, R.S. (1979), Psychoanalysis and hermeneutics. *International Review of Psychoanalysis*, 6.
- Stegmüller, W. (1976), *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie*. Band I, A. Kröner Verlag, Stuttgart.
- Thöma, H., en H. Kächele (1973), Wissenschaftstheoretische und methodologische Probleme der klinisch-psychoanalytischen Forschung. *Psyche*, 27, 205-236/309-355.
- Thöma, H., e.a. (1976), Das Konsensusproblem in der Psychoanalyse. *Psyche*, 30.
- Treurniet, N. (1984), Over recente ontwikkelingen van het psychoanalytisch denken. *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 10, 232-275.
- Windelband, W. (1894), *Geschichte und Naturwissenschaft*. Rektoratsreden der Universität Strassburg, Rede 3.
- Wisdom, J.O. (1972), A graduated map of psychoanalytic theories. *Monist*, 56.

Schrijver is als psychiater verbonden aan de afdeling Biologische Psychiatrie van het Academisch Ziekenhuis Utrecht, Nicolaas Beetsstraat 24, 3511 HG Utrecht.